

Tarja Kankkunen

Etnografiaa tekemällä oppimassa

Kuvailen seuraavassa artikkelissa, kuinka matkani Chileen muotoutuivat tutkimusprojektiksi ja muokkasivat tapaani soveltaa etnografista lähestymistapaa.

Tein ensimmäisen vierailuni Chileen vuoden 2009 heinäkuussa. Olin sapattivaapaalla ja halusin matkustaa mahdollisimman kauas johonkin itselleni uuteen paikkaan, jotta voisin irtaantua oikein kunnolla rutiineista, inspiroitua, kenties jopa oppia jotakin uutta. Vähintään toiselle puolelle maapalloa oli siis päästävä ja mieluiten yksin, ilman perhettä, puolisoa tai edes matkakaveria. Päätin suunnata manteelelle, jolla sijaitsevien maiden kielet, musiikki ja taide olivat aina kiinnostaneet minua mutta jonne en ollut vielä koskaan jalallani astunut: Etelä-Amerikkaan.

Tarkempi määränpää, Chile, ratkesi oivallettuani, että voisin yhdistää matkaan espanjan kielikurssin! Santiagolaisen Escuela Bellavista -kielikoulun erinomaiset verkkosivut löytyivät hetkessä (<http://www.escuelabellavista.cl>), kurssit eivät maksaneet maltaita ja ilmoittautuminen oli helppoa ja nopeaa. Myös lentomatkoja Santiagoon sattui olemaan tarjolla kohtuulliseen hintaan. Sita paitsi Chilen taloudellinen ja poliittinen tilanne vaikutti lukemani perusteella moniin muihin Etelä- ja Väli-Amerikan maihin verrattuna varsin vakaalta, ja Chilen peseta oli vuonna 2009 vielä edullinen suhteessa euroon.

Mitä tulee Chilen kulttuuriin ja kieleen, en ollut enää aivan ummikko saapuessani ensi kertaa Santiagoon. Olin tutustunut Violeta Parran musiikkiin, Pablo Nerudan runoihin, Isabel Allenden romaaneihin ja jonkin verran Chilen historiaankin. Mieleepäni olivat painuneet erityisesti Salvador Allenden lyhyt, kenraali Pinochet'n johtamaan vallankaappaukseen 1973 päättynyt presidenttikausi ja sitä seurannut oikeistolaisen sotilasdiktatuurin aika. Tiesin, että viimeisin presidentti oli sosiaalidemokraatti ja nainen kuten meilläkin vielä sillä hetkellä ja että eteläisen pallonpuoliskon taivaalla loistavat aivan toiset tähdet kuin Suomessa. Olin katsellut kuvia Atacaman autiomaan kuun pintaa muistuttavista näkymistä ja suolajärvistä, joissa kylpi vaaleanpunaisia flamingoja, Rapa Nuin eli Pääasiäissaarten valtavista kivipäistä ja jylhänkarusta Patagoniasta, missä kuulemma saattoi kokea neljä vuo-

denaikaa yhden ainoan päivän aikana. Olin jopa itsekseni opetellut sen verran espanjaa chattaamalla muutaman chileläisen kanssa verkkosanakirjojen ja käännösohjelmien avulla, että rohkenin haaveilla kielikurssin jälkeen matkustavani tuon yli 4300 kilometrin pituisen ja keskimäärin alle 200 kilometrin levyisen, Andien ja Tyynenmeren välissä sijaitsevan maakaistaleen päästä päähän.

Tutkittavan ilmiön löytyminen ja tutkimusidean synty

Suunnitelmani ei kuitenkaan toteutunut aivan sellaisenaan, sillä jo aivan matkan alkuvaiheissa törmäsin ilmiöön, jonka takia Chile ja sittemmin koko Latinalainen Amerikka alkoi inspiroida minua myös tutkijana. Escuela Bellavista kielikoulu sijaitsi sattumoisin Santiagon sydämessä, aivan boheemin Barrio Bellavistan kyljessä. Tuo paikoin melko rapistunut ja etenkin turisteille vaarallisena pidetty kaupunginosa, jossa yksi jos toinenkin tuntemani chileläinen varoitti minua kulkemasta yksin, on varsinainen katutaiteen galleria ja paraatipaikka, jonka oivaltavien, taidokkaiden, usein koko julkisivun peittävien graffitien ja muraalien edessä luulisi tiukimmankin töhryjen vastustajan horjahtavan näkemyksissään.

Niin kävi ainakin minulle: Bellavistassa yllätin itseni ensi kertaa ihailmassa ja ihmettelemässä visuaaliseen kulttuurin muotoa, jonka olemassaolo oli siihen asti

ollut minulle melko yhdentekevä, jopa kielteinen seikka. Kannattaa lähteä kauas nähdäkseen lähelle: palattuani Suomeen katsoin myös ilmiön suomalaisversiota ja siihen liittyvää keskustelua uusin silmin. Näin Chilessä kehkeytymään lähteneeseen tutkimusideaani sisältyi jo alkuvaiheessa vertaileva, kaukaa lähelle ja läheltä kauas katsomisen elementti.

Vaikka tutkimuskenttäni löytyi ikään kuin sattumalta ensimmäisen matkani tuloksena, ei tietenkään ole sattumaa, että kiinnostuksen kohteikseni siellä rajautuivat visuaalisen kulttuurin ja taidekasvatuksen ilmiöt. Jo ennen ensimmäistä Chilen matkaa olivat mielessäni pyörineet kysymykset siitä, kuinka kuvataidekasvatuksen vaikuttavuutta voisi tutkia ja tuoda näkyväksi. Chilessä heränneet mietteet liittyivät aluksi graffitiin. Olin kuvataiteen opettajakouluttajana tietoinen, että suomalaisessa taidekasvatuskeskustelussa graffitiin suhtauduttiin varsin suopeasti. Sen lähestyminen opetuksessa yhtenä visuaalisen kulttuurin ilmiöistä kiinnosti monia tulevia ja nuoremman polven kuvataideopettajia, muutamia aina väitösprojektiksi asti. Mutta miksi sitten helsinkiläisten graffitimaalarien näyttävimmät teokset löytyivät hylätyistä rakennuksista tai Suvilahden graffitiaidasta siinä missä santiagolaiset graffitimaalarit merkitsivät talonkorkuisilla piisseillään kaupunkinsa muodikkaimmat ja vilkkaimmat osat? Miksi graffiti ei kukoistanut meillä kuten Chilessä, vaikka USA:sta oli meille rantautunut voimallisesti sekä graffitiperinne että postmoderni taidekasvatusajattelu, joka nostaa marginaalisten ryhmien taide- muodot ja -käytänteet kanonisen taiteen rinnalle (ks. esim. Efland, Freedman & Stuhr 1998)?

Toisaalta myös ympäristöajattelu on Suomessa ollut voimissaan kuvataidekasvatuksessa jo 70-luvulta asti, minkä voi helposti todeta niin 70-80-luvun kuvaamataidon opetusmateriaaleista kuin Kuvataidekasvatuksen historia –arkistossa säilytetyistä kyseisen ajan oppilastöistä (Kankkunen 2012). Olikin mahdollista, että 70-luvun ympäristöajattelu ja tänne sittemmin saapunut katutaideilmiö ovat olleet keskenään ristiriidassa. Voisiko graffitikulttuurin laimeus ja laaja torjunta johtua osittain suomalaisiin tai ainakin tiettyyn opettajasukupolven juurtuneesta ja sitä kautta edelleen oppilaille välittyneestä ympäristöajattelusta? Laadin löyhän tutkimussuunnitelman etsiäkseni olevia ja mahdollisia yhteyksiä kuvataidekasvatuksen, ympäristöajattelun ja graffitin/katutaiteen välillä. Oletus, että niitä löytyisi, perustui muistoihini ja kokemuksiini kuvataiteen oppilaana, taidekasvattajana ja taidekasvattajien kouluttajana.

Tähän mennessä olen vierailut Chilessä kuusi kertaa, viimeksi marras-joulukuussa 2012. Vierailujen myötä tutkimusteemani on muovautunut ja tarkentunut. Kohteena ovat edelleen graffiti-ilmio, kuvataidekasvatus ja ympäristötietoisuus aksellilla Chile-Suomi, tarkennus erityisesti niiden liitoskohdissa ja leikkauspisteissä, joiden avulla arvelen voivani jäljittää kuvataidekasvatuksen toteutumista ja vaikuttavuutta niin yksilö- kuin yhteisötasolla.

Tässä tekstissä en kuitenkaan keskity pidemmin sisällöllisiin teemoihin vaan siihen, miten nuo toistuvat matkat ovat muodostuneet tilaisuudeksi harjoitella ja kehittää omaa tapaa tehdä etnografiaa. Kirjoitin tämän artikkelin kootakseni yhteen ja kuvaillakseni, miten ja mitä koen tekemällä-oppineeni etnografiasta väitöstutkimukseni jälkeen erityisesti matkojeni aikana.

Etnografian idea ja rikkaus

Mutta miksi juuri etnografia? Alun pitäin pääasiassa vieraiden alkuperäiskulttuurien antropologisen tutkimuksen lähestymistavaksi vakiintunut etnografia on nykyään monenmoisessa käytössä. Sen perusidea, kulttuurisen toiminnan havainnointi paikan päällä, tapahtuminen keskellä, läsnä ollen toimijoiden aidoissa elämänympäristöissä ja elämäntilanteissa, on ennallaan. Tyypillisesti tutkija osallistuu enemmän tai vähemmän näkyvästi jollakin perusteella rajatun yhteisön toimijoiden päivittäiseen elämään suhteellisen pitkän ajanjakson verran, tarkkailee tapahtumia, kysyy kysymyksiä ja kerää kaikkea mahdollista aineistoa, joka voisi valaista tutkittavaa ilmiötä (Hammersley & Atkinson 1995, 1). Tutkimuksen kohteena eivät kuitenkaan ole itse toimijat vaan heidän näkökulmansa vuorovaikutukseen, käyttäytymiseen ja toimintaan kulttuurissa, johon he osallistuvat. Tätä ei löydy kirjoista, joissa arkielämän sinänsä kaoottinen, monitahoinen tapahtumien jatkumo on jo muokattu tarinoiksi, sillä etnografian informantit – he, jotka tulkitsevat omaa kulttuuriaan tutkijalle – elävät, tuottavat ja puhuvat kulttuuriaan samanaikaisesti.

Clifford Geertzin (1973, 10) mukaan etnografian tekeminen on kuin yrittäisi lukea vierasta käsikirjoitusta, joka on haalistunut, täynnään ellipsejä, epäjohdonmukaisuuksia, epäilyttäviä korjauksia ja tarkoituksellisia kommentteja, mutta jossa kirjoitusta eivät muodosta tavanomaiset äänne- ja satunnaiset, ohimenevät esimerkit käyttäytymisen muodoista. Tutkittavana ovat inhimillinen toiminta, sen tuotokset, “artefaktit” (kuvat, maalaukset, esineet, tekstit jne.) ja toimintaympäris-

tö, joista on tulkittavissa sekä toimintaan itseensä että ympäröivään kulttuuriin viittaavia merkityksenantoja. Etnografian rikkaus ja samalla haaste on sen potentiaalinen kyky saada näkyviin tietoa, jota on vaikea tavoittaa vaikkapa kysymällä: arjen rutiininomaisia, totunnaisia, triviaaleja asioita, tapoja, ääneen lausumattomia ei-tiedostettuja asenteita, joihin ihmiset eivät itse kiinnitä huomiota, joista he eivät osaa (haastattelussakaan) puhua ja joita he eivät ehkä tule edes ajatelleeksi. Osallistuva tutkija käyttää omaa persoonaansa tutkimusvälineenä ja havainnoi myös omaa kokemustaan ja reaktioitaan, reflektoiden niitä muistiinpanoissaan. Lopuksi, havaintojensa ja aineistojensa pohjalta, tutkija tuottaa kulttuurista ymmärtämiseen pyrkivää, havaintorikasta “tiheää kuvausta”, etnografian. (Geertz 1973, 6-16; Marcus & Fisher 1999, 18) Geertzin (1973, 16) käyttämä käsite “tiheä kuvaus” ei siis viittaa tulkitsemattoman aineiston laatuun tai määrään vaan kirjoittajan tieteellisen mielikuvituksen ja kykyyn avata muukalaisten elämää ja viedä lukija sitä lähelle.

Kentän vieraus voimavarana

Myös väitöskirjani *Tytöt, pojat ja ‘erojen leikki’; Sukupuolen rakentuminen koulun kuvataideopetuksen arjessa*, joka valmistui vuonna 2004, oli lähestymistavaltaan etnografinen (Kankkunen 2004). Väitöstutkimukseni kenttä, yhden yläasteen (nykyisin yläkoulun) 7. luokan kuvataidetunnit, oli minulle monellakin tavalla tuttu, olihan minulla sieltä kokemusta niin oppilaana, opettaja-opiskelijana kuin jo valmistuneena opettajanakin. Havainnoidakseni tällaista kenttää tuoreesti ja terävästi, minimoiden aiempien kokemusten havaintoa suuntaavaa vaikutusta, oli minun tehtävä asian eteen töitä, päästävä siitä etäämmäs ja “oudontaa” sitä, jotta olisin nähnyt edes jotain uutena tai uudesta näkökulmasta, osannut keskittää huomiota sellaiseen, mitä en aiemmin ollut tarkastellut tai miettinyt kyseisessä kontekstissa (Delamont & Atkinson 1995; Thorne 1993, 12).

Itselle vierasta kulttuuria tutkiessa etenemisjärjestys on päinvastainen: pitää etsiä keinoja päästä katsomaan sitä sen sisällä jo olevien näkökulmasta. Nykyisessä projektissani olen, kuin klassinen antropologi, lähtenyt tutkimaan itselleni varsin vieraan kulttuurin ilmiöitä, ja Chilen-matkojeni myötä alkanut ymmärtää, mikä merkitys tällä on havainnoinnin kannalta.

Kielen opettelu, myös yksi klassisen antropologian piirteistä, on samalla yksi vähitellen avautuva näkökulma ja tiedonlähde kulttuuriin. Sen, että kieli ei ole aino-

astaan väline merkitysten tavoittamiseen vaan myös itsessään kulttuuristen merkitysten kantaja, havaitsin konkreettisesti saapuessani näiden merkitysten äärelle, kun opettelin uutta kieltä siellä, missä sitä puhutaan, ja aloin hahmottaa esimerkiksi sitä kiintymystä ja rakkautta merkitsevien sanojen runsautta, jolla niin chileläiset miehet kuin naiset hellivät poikiaan ja tyttäriään. Ymmärtämisen, oppimisen ja sopeutumisen pakon lisäksi kielen ja kulttuurin vieraus aikaansaa, ainakin aluksi, myös etäännyttävän, outouttavan ja samalla voimakasta kiinnostusta herättävän vaikutuksen, vetovoiman. Toisin kuin kouluetnografiassani, pysyin varpaillani ja valppaana tarvitsematta kamppailla etäisyyttä saadakseni. Karistettuani totunnaiset kuviot ja kotiarjen pölyt niskoistani löysin myös uutta puhtia, motivaatiota ja kyvyn keskittyä työhöni, eritoten kirjoittamiseen.

Vastakkain asetteleva ja vertaileva havainnointi, yksi etnografian työpakkiin kuuluva menettely (esim. van Maanen 1988, 15, 42-43; Gordon, Holland & Lahelma 2000, 55), käy luontevasti vieraassa ympäristössä. Havainto terävöityy “automaattisesti” vieraan kulttuurin erityispiirteiden korostuessa ja näyttäytyessä uusina ja tuoreina omaa aiempaa kokemusmaailmaa vasten. Samalla ne herättävät ihmettelemään oman kulttuurin itsestäänselvyksiä. Vaikka en sinänsä ole tekemässä systemaattista vertailevaa tutkimusta (vrt. Soudunsaari 2007; Hantrais 1995), muodostaa Chile-kokemukseni tarkastelu Suomi-kokemustani vasten (ja päinvastoin) väljän vertailevan tutkimusasetelman, joka voi tuottaa syvempää ymmärrystä molemmista.

Jo vieraalle maalle lähteminen on siis ollut kannattavaa, mutta myös siellä vietyyn ajan määrä on osoittautunut merkittäväksi. Kun kouluetnografiani oli runsaan 30 oppitunnin ja yhtä monen haastattelutunnin mittainen intensiivisukellus kuvataidetuontien maailmaan ja ison aineiston haaliminen kertaheitolla, Chileen olen palannut useamman kerran ja viipynyt siellä noin kuukauden kerrallaan. Se on mahdollistanut kielen opetteluun, informanttien löytämisen ja suhteiden rakentamisen heidän kanssaan; myös ajassa tapahtuvat seikat, kuten toimijoiden toiminnassa ja heidän elämänsä kontekstissa ja olosuhteissa tapahtuvat muutokset ja niiden vaikutukset ovat alkaneet hahmottua.

Kentälle pääsystä ja vastavuoroisuudesta

Etnografian “kenttätö” ei tarkoita vain tietyssä fyysisessä paikassa oleilua tai vain aineiston keruuta siellä (Wolcott 2005, 67) vaan tapoja, joilla luodaan ja yllä-

pidetään kommunikaatioyhteys kentän toimijoihin. Kyse on myös tarkoituksesta ennemmin kuin paikasta: kenttätöissä yksilö uppoutuu tutkimusta varten henkilökohtaisella tasolla jonkin toisen henkilön tai yhteisön parhaillaan tapahtuvaan sosiaaliseen toimintaan (Wolcott 2005, 58).

Sisäänpääsy kentälle – toisin sanoen vuorovaikutusyhteyden löytäminen tutkimuksen kohteena olevan yhteisön jäseniin – ei ole suoraviivaista vaan vähittäistä ja vaatii aikaa, vaivaa ja kärsivällisyyttä ainakin silloin kun aiempiin kokemuksiin ei voi juuri turvautua ja uutta tulee eteen yhtämittaa. Kentälle päästyä vaatii vuorovaikutuksen ylläpitäminen edelleen sinnikkyyttä sekä kykyä mukautua ja sietää epämääräisyyttä, kun sovittuja tapaamisia tai muita lupauksia ei välttämättä aina pidetäkään ja luvattuja vastauksia sähköposteihin tai tekstiviesteihin saa odotella pitkään (Wolcott 2005, 85). Jos kielikään ei heti kohtaa, on väärinymmärrysten vaara ja todennäköisyys suuri. Tosielämän perimmäinen kaoottisuus tekee havainnoinnista haastavaa ja pakottaa tekemään paljon valintoja – mitä havainnoida, mitä katsoa ohi – mutta toisaalta opettaa tyytymään siihen, että vain ilmiön osittainen tavoittaminen ja kuvaus on milloinkaan mahdollinen.

Tavattuani Jeksen ja Cinesin ensimmäistä kertaa haastattelun merkeissä Valparaisossa esitin toiveen, että saisin tulla mukaan heidän maalauskeikalleen ja seurata heidän työskentelyään. He tuntuivat innostuvat ajatuksesta, ja jäin odottamaan kutsua, jonka oletin ja toivoin saapuvan pian, sillä olin sopinut muutaman päivän päästä palaavani Santiagoon. Kutsua ei kuitenkaan kuulunut. Kesti jonkin aikaa ennen kuin oivalsin, mitä en ollut tullut ajatelleeksi keskiluokkaisen suomalaisnaisen näkökulmastani: näillä nuorilla oli rahat tiukilla ja spraymaalit olivat kalliita. Vastavuoroisuus etnografiassa on tutkijan antamisen ja saamisen taitoa, jonka ansiosta myös kohteet voivat hyötyä tutkimuksesta (Wolcott 2005, 84; Kahn, 2011, 184). Olin saanut haastatella heitä ja vieraila heidän luonaan – nyt oli minun vuoroni antaa heille jotakin.

Palattuani Santiagosta soitin Jekselle ja tarjouduin ostamaan heille spraymaaleja. Hän ilahtui ja ehdotti, että kävisimme ostamassa maalit ja lähtisimme sitten yhdessä maalaamaan. Seuraavana päivänä läksimme Jeksen ja Cinesin kanssa ostamaan spraymaaleja. Laskeutuessamme jalan heidän kotikatuaan pitkin kohti kukkuloiden ja meren välissä kulkevia kauppakatuja, Jekse pyysi ohimennen eräältä naapuriltaan saisiko maalata graffitin hänen talonsa seinään ilmestyneiden tagien päälle. Lupa irtosi heti tutulta mieheltä. Ostettuamme maalit Jekse ja Cines haki-

vat kotoaan tikkaat, lisää maaleja, dvd-soittimen, punaviiniä ja pienen Melón–koiransa – joka aina tuli mukaan heidän maalausretkilleen – ja ryhtyivät töihin. En ehtinyt seurata työn valmistumista loppuun asti, koska jouduin lähtemään Santiagoon. Näin kuitenkin valmiin piessin vieraillessani uudelleen Valparaisossa ja mielihyväkseni huomasin, että etunimeni oli kirjoitettu sen oikeaan alareunaan.

Tuosta kerrasta alkaen olen jokaisella Chile-vierailullani lahjoittanut Jekselle ja Cinesille maaleja ja ollut mukana seuraamassa heidän maalaamistaan. Sitä mukaa kun he ovat itse alkaneet ehdottaa minulle kuvauskohteita ja kutsua minut mukaan retkilleen, heistä on myös tullut enenevässä määrin etnografiassani kanssatutkijoita pelkkien kohteiden sijaan. Viimeisimmällä vierailullani he kutsuivat minut dokumentoimaan Quinteron kaupungin ja paikallisen kaasuyhtiön sponsoroimaa yhteisöprojektia, jossa remontoimme ja maalasimme erityiskoulun tiloja yhdessä koulun opettajien, joidenkin koulun oppilaiden ja kaasuyhtiön henkilökunnan kanssa. Sillä kertaa emme tosin käyneet maalikaupan kautta, sillä sponsorit olivat hankkineet kaikki projektiin tarvittavat maalit ja reilusti ylikin. (Ks. <http://tarjakankkunen.wordpress.com/2012/12/09/a-wonderful-friday-in-quintero/>)

Visuaalisuus menettelyjen keskiöön

Visuaalisuus tai laajemmin multimodaalisuus ovat kulkeneet tutkimuksessani mukana niin havainnoinnin metodina ja ilmaisutapana kuin tutkittavana ilmiönä ja aineiston keskeisenä laatuna. Kuvat ja videot ovat toimineet muistiinpanoina, kerrontatapana ja kanssatutkijuuden yhtenä keskeisenä muotona.

Visuaalisia menettelyjäni ovat jatkuva dokumentointi kameralla ja eräänlainen kuvilla “kirjoittaminen”. Vaihtelen valokuvaamisen ja videoinnin välillä. Kuvaan kaikkea, mikä tuntuu liittyvän tilanteeseen ja kontekstiin, ja sellaistaikin, mikä ei heti tunnu kuuluvan asiaan: tilaa ja siinä olevia esineitä ja detaljeja, ulkoa sisään, sisältä ulos; ihmisiä sisällä ja ulkona liikkumassa, toimimassa, touhuilemassa touhujaan ja välillä myös poseeraamassa; esineitä ja asioita, joita minulle osoitetaan ja joilla siksi arvioin olevan jotakin arvoa tai merkitystä henkilölle, joka esinettä minulle näyttää tai osoittaa. Kohteiden näyttämien piirrosten kautta on auennut polkuja muun muassa kuvantekoon liittyviin koulumuistoihin, joita olisi ollut muulla tavoin vaikea saada keskusteluissa esiin.

(Ks. <http://tarjakankkunen.wordpress.com/2011/11/24/the-blackbooks/>)

Myös chileläiset ystävät ja tutut ovat lähettäneet kuvia, ja kohteeni ovat antaneet luvan käyttää projektinsa vaiheista ottamiaan prosessikuvia dokumentteina ja vähintäänkin aineistona (ei teoksina). Tämä luonnollisesti voimistaa heidän kanssautkijuttaan ja tekijyyttään tutkimuksessa. Heidän kuvansa ovat heidän valintojaan ja kertovat siitä, mikä heille on merkityksellä kyseisessä tilanteessa, paikassa tai tapahtumassa.

Haastatteluista ja havainnoinnista

Aluksi, kun en vielä ymmärtänyt juuri mitään kielestä, visuaalisuus oli ainoa havainnointitapani ja muistiinpanokeinoni. Kun aloin hieman ymmärtää kirjoitettua tekstiä ja puhettakin, kokeilin nauhoitettua haastattelua mutta en saanut huonolautuisesta nauhoitteesta jälkeenpäin selvää (ennen kuin vasta paljon myöhemmin). Sittenkin, kun itseäni kiinnostaviin kysymyksiin tuli vastauksia luontevasti jo rennon keskustelun ja kanssakäymisen kautta, erilliset haastattelut jo tutuksi tulleiden kohteiden kanssa alkoivat tuntua keinotekoisilta.

Wolcottin (2005, 95) mukaan ero osallistuvan havainnoinnin ja haastattelun välillä on, että havainnoija (passiivisesti) vastaanottaa, kun taas haastattelija aktiivisesti ‘utelee’ esiin haluamiaan seikkoja. Omalla kohdallani toisenlaisen ratkaisun mahdollisti, että olin alusta pitäen avoin sen suhteen, mikä minua kiinnosti, joten erityistä rajaamista ei tarvinnut keskusteluissa tehdä. Pohdimme ja tutkimme kohteiden kanssa yhdessä teemaa, josta molempien osapuolien olivat kiinnostuneita. Monesti puhe on ollut jopa toisarvoista: ollessamme ostoksilla spraymaalikaupassa minä vain katselin ja kuvasin Jeksen ja Cinesin intoa ja häääämistä hyllyjen

luona, sitä kuinka toinen heistä löysi värinsä hetkessä ja toinen hyvin hitaasti harkiten.

Nykyään, muodollisten haastattelujen sijaan, me vain juttelemme aina tavatessa, kysellemme kuulumiset, heitän silloin tällöin jonkin kysymyksen tai vain kuuntelen ja katselen. Keskustelumme voivat olla hyvinkin fragmentaarisia, joskus jopa vain muutaman sanan mittaisia, mutta kun aikaa ja kohtaamisia on useita samojen ihmisten kanssa, niistä kertyy yhteensä paljon. Lisäksi, kuten arkielämän keskusteluissa, toistuvissa kohtaamisissa samat jutut ja teemat kertautuvat ja aiheuttavat vähittäistä ”havainnon kylläntymistä”, kun niihin liittyvät merkitykset avautuvat kerta kerralta enemmän tutkijalle. Tätä voi verrata, mutta ei samastaa, aineiston kylläntymisen tai saturaation ajatukseen, millä tarkoitetaan, että aineistoa on tarpeeksi, kun uudet havainnoidut tapaukset eivät enää tuota tutkimusongelman kannalta uutta tietoa vaan alkavat toistaa itseään (Eskola & Suoranta 1998, 63).

Kielen ymmärtämisen vaikeuksien takia oli myös havaintomerkintöjen käsin kirjoittaminen kohtaamistemme aikana hankalaa. Epäselvien merkkien raapustaminen pieneen muistikirjaan alkoi jäädä taka-alalle, ja pyrin kirjoittamaan muistiinpanoja ja jälkipohdintoja tilanteista heti niiden jälkeen, mahdollisimman tuoreeltaan. Sen, että asioiden mieleen palauttaminen oli varsin helppoa vielä tilanteiden jälkeenkin, näen tilanteiden intensiteetin, aidon osallistumiseni ja uteliaisuuteni ansiona: kun olin kertojasta, hänen ajatuksistaan ja toiminnastaan aidosti kiinnostunut, hänen sanomisensa painuivat hyvin mieleen.

Kenttä koetaan oman itsen kautta

Etnografian kenttäjaksot ja niihin sisältyvä osallistuva havainnointi itselleni uudessa ympäristössä ovat olleet omanlaistaan elämää, jota olen elänyt omana itsenäni ja voimatta jäädä ulkopuoliseksi. Chilessä mukaudun paikalliseen elämänmuotoon, kuljen paikallisilla kulkuneuvoilla, seuraan paikallisia uutisia ja syön ruokaa, jonka ostan paikallisesta minimarketista. Saan aina jonkin toimijapaikan, ja mitä kiinteämmän yhteisön elämään tutustun, sitä selkeämmin sijoitun siihen myös aktiivisena toimijana. En liioin ole neutraali, sukupuoleton olento (esim. Denzin 1997, 9): Chilessä olen ensi näkemältä pohjoismaalainen, vaalea nainen, ”gringa”, ja vasta sitten, tarkemmin tutustuttua, vähän vanhempi, korkeasti koulutettu, keskiluokkainen nainen. Tämä näyttää olevan latinalaisessa Amerikassa lähtökohtaisesti kunnioitettava mutta myös haavoittuvainen asema, joka on herät-

tänyt monissa paikallisissa huolta turvallisuuteni puolesta päätellen siitä, miten usein minua on neuvottu välttämään tiettyjä kaupunginosia ilman miesseuraa, piilottamaan kamera ja kännykkä vilkkailla paikoilla liikkuessani, välttämään vieraiden miesten katseita ja siirtämään reppu vatsapuolelle metrossa matkustaessani. Joko heidän huolensa on liioiteltu tai olen ollut onnekas, sillä toistaiseksi ainoa kohtaamani “roisto” on valparaisolainen taksikuski, joka lisäsi matkaan hostellilta bussiasemalle pari tarpeetonta mutkaa saadakseen siitä hivenen paremman hinnan.

Kokemani pohjalta näen, että etnografiaan sisältyy vähintäänkin autoetnografisen lähestymisen optio tai mahdollisuus, joka vahvistuu tutkijan osallistumisen asteen, kielen oppimisen ja kulttuuriin mukautumisen myötä. Autoetnografialla viitataan tässä refleksiiviseen lähestymistapaan, jossa tutkija pyrkii oman yksityisen kokemuksensa tarkastelun kautta ymmärtämään kulttuuriseen tai sosiaaliseen kontekstiinsä liittyvää yleisempää ilmiötä (esim. Ellis jne. 2011. Ks. myös Coffey 1999), jolloin myös oman kokemuksen, intuitioiden, tuntemusten ja reaktioiden tarkastelu alkaa tuottaa ymmärrystä tutkitusta ilmiöstä. Toisin sanoen tutkija voi oppia ilmiöstä toisten kokemusten lisäksi yhä enemmän myös oman kokemuksensa kautta. Tämän voi ajatella liittyvän vahvimmillaan ns. “going native” –ilmiöön, tutkijan vähittäiseen immersioon, uppoutumiseen niin syvälle tutkimaansa kulttuuriin, että hänen positionsa muuttuu ulkopuolisesta sisäpuoliseksi ja näkökulma jäsenen näkökulmaksi. Esimerkiksi Adler & Adler (2012, 18) pitävät tietynasteista immersiota etnografian onnistuneisuuden mittana, ja omaelämäkerrallisuutta ylipäättään pidetään yhä useammin osana etnografiaa (Coffey 1999, 17). Tutkijan käyttäessä intuitioitaan ja tuntemuksiaan tutkimuksen välineinä syntyy tutkimuksen objektiivisuus – 'objektiivinen subjektiivisuus' – oman subjektiivisuutensa tunnistamisesta, lähtökohtiensa ja niiden mahdollisten vaikutusten tiedostamisesta, jolloin voi tutkijana ainakin yrittää olla projisoimatta omia uskomuksiaan, asenteitaan ja arvostuksiaan kohteeseen (Lincoln & Guba 1985, 40, 103; Syrjälä jne. 1995, 122).

Tutustuminen ihmisiin persoonina ja yksilöinä rentouttaa välit ja tilanteet ja aktivoi tunteet. Kentällä syntyvät vuorovaikutussuhteet voivat olla yhtä tyydyttäviä ja kestäviä tai hauraita ja räjähdysalttiita kuin muutkin ihmissuhteet ja ne vaativat ajan ja paikan ohella myös tunnepanostuksen (Coffey 1999, 57). Ystävystytyämme kohteista on tullut osa minun, tutkijan ja Tarjan, elämää, ja minusta osa heidän elämäänsä, enkä ole voinut estää “äidillisten” hellydentunteiden heräämistä omien lasteni ikäisiä graffitimaalareita kohtaan. Onkin todennäköistä, etten voi koskaan jättää etnografiani kenttää taakseni vaan se jää osaksi elämääni. Olen kiin-

nostunut Chilestä, opiskelen espanjaa, luen chileläisiä romaaneja, kuuntelen Violeta Parraa, laulan sekakuorossa latinalaisamerikkalaisia lauluja ja seuraan erityisellä mielenkiinnolla uutisointia Chilen koulutusmellakoista, maanjäristyksistä, tulivuoren purkauksista ja presidentinvaaleista. Myös etnografian puitteissa solmitut suhteet jatkuvat läpi loppuelämäni vähintäänkin sosiaalisen median välityksellä.

Tutkimussuhteen muotoutuessa ihmissuhteeksi, ystävydeksikin, molemminpuolista elämään ja jopa tunteisiin vaikuttamista voi tuskin välttää. Immersion myötä kasvaa siis myös interventiivisyys, mikä voi kohteiden kuten tutkijankin kannalta olla niin hyvä kuin huonokin seikka. Ehkä merkittävin tapa, millä olen puuttunut kohteideni elämään, on ollut julkaista heistä kuvitettuja kertomuksia verkossa. Asetta suurempaa interventiota ovat olleet suosituksen kirjoittaminen verkkosivulle, promootioon tarkoitettujen esitteiden kääntäminen englanniksi ja lupa käyttää kuviani sekä näyttelymainoksen julkaiseminen blogissani. Nämä ovat tuottaneet heille positiivista paikallista ja kansainvälistä näkyvyyttä, mahdollistaneet uusia maalausprojekteja, liikekumppanuutta ja tuloja. Se, että olen mahdollisesti kärjistänyt tullehtunutta tilannetta kahden graffitiryhmän välillä julkaisemalla kuvia tilanteista, joissa toinen niistä maalaa toisen tekemän piessin päälle, tai etsiessäni ystäviäni spraymaalikaupasta, jonne he eivät olleet enää tervetulleita, ovat esimerkkejä vähemmän positiivisesta interventiosta ja samalla siitä, että tutkija aina tavalla tai toisella vaikuttaa tutkimaansa yhteisöön. Tästä syystä myöskään etnografian eettiset näkökohdat eivät minusta olennaisesti poikkea arkielämän vastaavista: ihmisiä on kohdeltava yhtäläisin eettisin periaattein kontekstista riippumatta.

Yksi etnografian eettisistä kysymyksistä on henkilöllisyyden suojaaminen. Graffitimaalarin anonymiteetistä huolehtiminen on periaatteessa helppoa, sillä pseudonimien käyttö kuuluu graffitikulttuuriin. Pseudomyymejä vaihdellaan ja muunnellaan ajan mittaan ja samalla tekijällä voi olla useita eri taiteilijanimiä. Vielä tähän päivään mennessä en ole kysynyt kohtaamiltani graffitimaalarilta heidän 'siviiliniimiään' saati käyttänyt niitä teksteissäni, vaikka jotkut heistä ovat ne itse paljastaneet minulle. Tekijän tunnistamisessa ovat minulle olleet nimeä olennaisempia teosten tyyli ja teemat.

Tutkimuksessani kohteet ovat suostuneet siihen, että kirjoitan ja näytän kuvia heidän taiteestaan, elämästään ja ajatuksistaan sen pohjalta, mitä he kohtaamisissamme minulle kertovat, näyttävät tai tekevät. Olen pyrkinyt kunnioittamaan heidän

toiveitaan ja kertomaan heistä teksteissäni vain sellaista, mistä olen saanut luvan ja mistä on asiallista kertoa, näyttämään heistä vain kuvia ja videoita, joita olen saanut luvan näyttää. Olen myös poistanut jo valmiista ja julkaistuista teksteistä elementtejä, joita kohteeni eivät jälkepäin sittenkään halunneet julkaistavan.

Kasvojen häivyttämistä tai piilottamista saatetaan toivoa mutta ei suinkaan aina eikä varsinkaan silloin kun saatu julkisuus on positiivista, hyviä kontakteja, työtä tai uusia projekteja tuottavaa. Chilessä näyttääkin olevan tavallista, että maineikas graffitimaalari paljastaa kasvonsa uutisissa, lehtijutuissa, verkkojulkaisuissa ja tilannekuvissa, jotka liittyvät positiiviseen julkisuuteen, kuten merkittävään “lailliseen” projektiin, mutta voi esiintyä naamioituneena tai kasvot häivyttettynä videolla, jossa hän maalaa nopeasti taginsa kadunvarren muuriin. Näin kasvojen näyttäminen assosioituu katutaiteen positiivisiin merkityksiin ja kasvojen piilottaminen epäilyttävyyteen ja vandalismiin.

Internet ja sosiaalinen media kirjoittamisen ja jakamisen välineenä

Wolcott (2005, 60) vertaa kenttätyötä pitkäaikaiseen tuttavuuteen, jollaista tarvitaan, jotta voitaisiin tavoittaa syvempää ymmärrystä tutkittavasta kulttuurisesta ilmiöstä. Tässä mielessä kenttä jatkuu Chilestä poistumiseni jälkeenkin etänä, esimerkiksi erilaisten kommunikaatiovälineiden kautta. Mutta kenttä voi jopa kokonaan sijaita digitaalisessa ulottuvuudessa. Vielä väitöstutkimukseni aineistonkeruuvaiheessa 1990-luvun loppupuolella Internetin toimintojen ja palvelujen kehittäminen oli uudehko trendi ja niiden yleisempi hyödyntäminen suhteellisen vähäistä. Sittemmin erilaisista virtuaaliyhteisöistä, keskustelupalstoista ja chattiryhmistä on tullut muun muassa verkkoetnografisen tutkimuksen kenttiä, joilla tutkija, niin kuin etnografiassa yleensäkin, osallistuu tutkittavien yhteisöjen toimintaan sitä samalla havainnoiden (esim. Vuorinen 2005, 71; Hamman 1997; Illingworth 2001). Sosiaalisen median ja Internetin voimakkaasti yleistynyt käyttö ympäri maailmaa on mahdollistanut sen, että niiden hyödyntäminen on tullut työskentelyssäni tärkeäksi ja vaikuttanut merkittävästi menettelytapoihini, kuten kirjoittamiseen ja kontaktien solmimiseen.

Wolcott (2005, 93) neuvoa luopumaan ajatuksesta, että kenttävaiheessa tehdään vain havaintomerkintöjä ja varsinaisen kirjoittaminen vasta myöhemmin, ja sen sijaan kirjoittamaan jo kenttävaiheessa myös jäsennelyjä, yksityiskohtaisia juttuja, jotka voi myöhemmin sijoittaa osaksi laajempaa etnografista kertomusta. Itsel-

täni jäivät kirjoitetut muistiinpanot pois lähes kokonaan, kun aloitin blogien kirjoittamisen Internetiin ja kamerasta tuli taas ensisijainen muistiinpanovälineeni. En ole enää aikoihin dokumentoinut keskusteluja tai havaintojani itse tilanteissa juuri muulla tavoin kuin valokuvaamalla ja joskus videoimalla kohteideni toimintaa ja töitä. Jutteluiden, havainnoimieni tapahtumien ja toiminnan pohjalta olen kirjoittanut blogiini pieniä tarinoita, epätarkasti, muistinvaraisesti, yleensä mahdollisimman tuoreeltaan mutta joskus hiukan pidemmänkin ajan jälkeen.

Aloitan blogien kirjoittamisen tyypillisesti siten, että katson kuviani, palaan niiden kautta paikkoihin ja tapahtumiin, joissa ne on otettu ja muistelen keskusteluja, joita kuvien ottamisen aikoihin käytiin. Usein huomaan, että sanat ovat tarpeettomia, sillä parhaimmillaan kuvat kertovat ja “selittävät” itse itsensä. Niistä voi nähdä, miksi ne olen mahdollisesti ottanut, ja ne saavat kenties katsojan miettimään saman kaltaisia asioita ja tuntemaan saman kaltaisia tunteita kuin itse olen kokenut havaitessani ja rajatessani kuvassa olevat asiat. Milloin kuva itsessään on tuntunut olevan riittävä ilmiön käsitteellistämisen taso, blogipostaukseni koostuu lähes pelkästään kuvista. Esimerkkinä tästä ovat Chilessä, Suomessa ja Kolumbiassa tekemäni kuvauskävelyt tai “photo walks”: lähden kävelemään ja kuvaan esimerkiksi kaikki reittini varrelta löytämäni graffitit, stensiilit ja tagit. Lopuksi teen verkkoon blogin, jossa esitän kuvat siinä järjestyksessä kuin olen ne kuvannut. (Ks. esim. <http://tarjakankkunen.wordpress.com/2012/12/11/some-nice-pieces-and-things-on-route-to-cerro-yungay-and-back/>)

Blogien kirjoittamisessa on ollut erityisen hienoa, että niiden kautta olen voinut heti antaa kohteilleni jotakin takaisin, jakaa kokemukseni heidän kanssaan, saada tekstistä palautetta ja muuttaa sitä mikäli he niin haluavat. Pidän myös hyvänä ja tärkeänä seikkana avoimien verkkojulkaisujen potentiaalisesti hyvin laajaa levikkiä ja demokraattisuutta: ne ovat heti kaikkien Internetiin pääsevien, niin “tavallisten tallaajien” kuin myös akateemisen väen, luettavissa ja kommentoitavissa. Internetin tarjoamat käännösohjelmat mahdollistavat, että blogejani voidaan lukea monilla eri kielillä, kuten vaikkapa espanjaksi, vaikka kirjoitan ne enimmäkseen englanniksi.

Olen kokeillut myös sähköposti- ja chatihaastattelua. Ne toimivat sikäli hyvin, että haastattelujen talteen saaminen on helppoa ja haastattelun aikana ja vielä jälkeenpäinkin voi jo valmiiksi digitaalisessa muodossa olevan tekstin ymmärtämisen tueksi käyttää verkosta löytyviä näppäriä käännösohjelmia ja sanastoja. Toi-

saalta juuri kirjalliseen muotoon liittyy molemmissa menettelyissä ongelmia, sillä kirjoittaminen ei ole ollut haastateltavilleni mieluisin tapa kommunikoida. Vastauksia sähköpostihaastatteluun voi joutua odottamaan viikkoja, jopa kuukausia, ja kun ne lopulta saapuvat, saattavat ne olla hyvin lyhyitä ja ympäripyöreitä. Myös reaaliaikaisessa chatissa jää vastaus helposti tyngäksi kun tarkentavia kysymyksiäkään ei voi esittää loputtomasti.

Internet ja sosiaalinen media ovat osoittautuneet erinomaisiksi välineiksi kontaktien löytämiseen, solmimiseen, ylläpitoon, vuorovaikutukseen, ajatusten ja havaintojen jakamiseen ja (alustavaan) julkaisemiseen. Verkossa on runsaasti kuva-, video- ja tekstimateriaalia, jota voi tarkastella aineistona, ja lupaa pyytämällä saa kuvia usein käyttää jopa kuvituksena. Hyviä esimerkkejä sosiaalisen median mahdollisuuksista ovat kuvien julkaisuun ja katseluun tarkoitettu Flickr-verkkosivusto ja Facebook. Tehtyäni Flickriin itselleni profiilin, jossa kerroin kiinnostuksestani graffitiin, tutustuin lukemattomien graffitimaalareiden tuotoksiin, merkitsin “kontaktiksi” minua kiinnostavia profiileja ja “suosikiksi” töitä, joista pidin. Pian sähköpostiini alkoi tulla viikoittain listoja kontaktieni viimeksi lisäämistä kuvista.

Eräs kolumbialainen maalari, jonka töitä olin Flickrissä ihastellut, kirjoitti minulle kiittääkseen minulta saamastaan huomiosta. Kun vastasin hänelle ja kiitin hienoista töistä, hän kutsui minut Kolumbiaan katsomaan niitä. Yllättäen sain seuraavalla Chilen matkallani tilaisuuden vieraillla lyhyesti myös Bogotassa, Kolumbiassa, jolloin tapasin kuin tapasinkin kyseisen maalarin, Camilon. Kävi ilmi, että hän on itse asiassa myös juristi ja työskentelee nuorisotyötä tekevässä organisaatiossa. Koska aikani oli tiukilla, emme ehtineet mennä katsomaan hänen maalauksiaan, sillä ne olivat liian kaukana Bogotan keskustasta, joten hän esitteli minulle Bogotán vanhan kaupunginosan, Candelarian, upeita graffiteja. Camilosta tuli myös Facebook-ystäväni. Palattuani Suomeen ja ladattuani Candelarian graffitikuvani Facebookiin, hän merkitsi (ts. ‘tagasi’) niihin omia facebook-ystäviään, jotka olivat maallanneet kuvissa näkyviä piisseyä. Kun nämä ystävät “tykkäsivät” ottamistani kuvista ja lähettivät minulle kaveripyyntöjä, sain nopeasti joukon uusia graffitimaalarikontakteja.

Lopuksi

Yksi etnografisten tutkimusoppaiden vakiolauseista on, että kentällä kysymykset täsmentyvät ja osittain muuttuvatkin. Tämän voi ymmärtää niin lohdutuksena

kuin neuvona: muutoksia ei tule pelätä vaan liikkua avoimin asentein ja valmiina miettimään asiat uudelleen. Omalla kohdallani juuri ennakkoluulottomuus, uteliaisuus ja rohkeus ovat olleet parhaita “tutkimusvälineitä”, lisäksi on tarvittu tietynasteista määrätietoisuutta (jääräpäisyyttä?) ja uskoa itseen. (Ks. Wolcott 2005, 87; Lincoln & Guba 1985.) Innostuin graffitista ja ryhdyin tutkimaan sitä huolimatta siitä, että olen keski-ikäinen “täti-ihminen”, ja informanttini voisivat ikänsä puolesta olla lapsiani. Tartuin hetkiin ja sattumiin – esimerkiksi vierailu santia golaisessa peruskoulussa järjestyi tavattuani sattumalta kyseisen koulun englanninopettajan Atacaman autiomaassa. En sulkenut pois haastatteluja tai osallistuvaa havainnointia siksi, etten osannut kieltä riittävästi. Matkustamalla itselleni vieraaseen ympäristöön pakotin itseni katsomaan asioita uudelta kantilta ja oppimaan tekemällä ja kokeilemalla, “kantapään kautta”.

Sitä helposti lokeroi itsensä vaikkapa suomalaiseksi ja olettaa tuntevansa oman maansa tavat kuin omat taskunsa. Osallistuminen mihin tahansa muuhun kuin itselle tuttuun kulttuuriin mahdollistaa etäisyyden oton ja uuden näkökulman omaan kulttuuriin. Mitä syvemmälle olen chileläiseen kulttuurin päässyt, sitä enemmän on noussut esiin seikkoja, joita vasten suomalaisen kulttuurin tietyt piirteet ovat alkaneet herättää kysymyksiä, liittyen esimerkiksi mieheyteen ja naiseuteen, yhteisöllisyyteen ja individualismiin, ympäristökysymyksiin, etiikkaan, esteetiikkaan, moraaliin.

Mikään tutkimukseni kentistä ei kuitenkaan ole vain väline toisen ymmärtämiseen, vaan kiinnostava itsessäänkin. Kunkin maan kulttuuri on omanlaisensa, muuntuva kokonaisuus, jonka osatekijöitä, toimijoitakin, voi tarkastella ja ymmärtää vain osana omaa kontekstiaan, huomioiden aika, paikka ja tilanne. En voi yksioikoisesti tarkastella chileläistä graffitia suomalaista graffitia vasten huomiomatta maiden historian, yhteiskuntarakenteiden, ympäristön ja kulttuurin erityispiirteitä. Tiheä kuvaus tulkitsee näkyviin sekä inhimillistä käyttäytymistä että kontekstin siten, että käyttäytyminen näyttää merkityksellisenä myös ulkopuoliselle (Geertz 1973, 3-30). Etnografina perimmäinen tavoitteeni on – tässä tapauksessa chileläisen ja suomalaisen – kulttuurin ja sen tiettyjen rakenteiden muodostumisen ja muutosten syvempi ymmärtäminen.

Kirjallisuus

- Adler, Patricia A. & Peter Adler 2012. "Keynote Address. Tales from the Field: Reflections on Four Decades of Ethnography." *Qualitative Sociology Review* 8(1):10-32. http://www.qualitativesociologyreview.org/ENG/archive_eng.php (haettu 11.11.2013)
- Coffey, Amanda 1999. *The Ethnographic Self: Fieldwork and the Representation of Identity*. London: Sage.
- Delamont, Sara & Atkinson, Paul 1995. *Fighting familiarity. Essays on education and anthropology*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Denzin, Norman 1997. *Interpretive ethnography. Ethnographic practices for the 21st century*. Thousand Oaks: Sage.
- Efland, Arthur D., Freedman, Kerry, Stuhr, Patricia 1998. Postmoderni taidekasvatus : eräs lähestymistapa opetussuunnitelmaan. Taideteollinen korkeakoulu, taidekasvatuksen osasto.
- Ellis, Carolyn; Adams, Tony E. & Bochner, Arthur P. 2011. Autoethnography: An Overview. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 12(1), Art. 10, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs1101108>. (haettu 11.11.2013)

- Eskola, Jari & Suoranta, Juha 1998. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.
- Geertz, Clifford 1973. *Interpreting Cultures*.
- Hamman, Robin 1997. The Application of Ethnographic Methodology in the Study of Cybersex. *Cybersociology Magazine*, issue 1, 10.10.1997.
http://www.cybersociology.com/files/1_1_hamman.html (haettu 12.11.2013)
- Hantrais, Linda 1995. Comparative Research Methods. *Social Research Update*, issue 13, <http://sru.soc.surrey.ac.uk/SRU13.html> (haettu 13.11.2013)
- Illingworth, Nicola 2001. 'The Internet Matters: Exploring the Use of the Internet as a Research Tool' *Sociological Research Online*, vol. 6, no. 2,
<http://www.socresonline.org.uk/6/2/illingworth.html> (haettu 12.11.2013)
- Kahn, Seth 2011. Putting Ethnographic Writing in Context. Teoksessa Lowe, Charles & Zemliansky, Pavel (toim.): *Writing spaces : readings on writing*. Volume 1. Anderson, South Carolina: Parlor Press, 175-192.
- Kankkunen, Tarja 2012. How to link graffiti, environmental awareness and Finnish art education? <http://tarjakankkunen.wordpress.com/2012/11/03/how-to-link-graffiti-environmental-awareness-and-finnish-art-education/>
- Kankkunen, Tarja 2004. Tytöt, pojat ja 'erojen leikki'. Sukupuolen rakentuminen koulun kuvataideopetuksen arjessa. *Taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja A 52*.
- Lincoln, Yvonna & Guba, Egon 1985. *Naturalistic Inquiry*. Beverly Hills: Sage.
- Soudunsaari, Leena 2007. Hyviä käytäntöjä etsimässä. Vertaileva tutkimus alankomaalaisesta ja suomalaisesta suunnittelujärjestelmästä ja kaavoituskäytännöstä. Oulun yliopisto, Arkkitehtuurin osasto, Yhdyskuntasuunnittelun laboratorio. Julkaisu B 28, 2007
- Thorne, Barrie 1993. *Gender Play. Girls and Boys in School*. Buckingham: Open University Press.
- Wolcott, Harry F. 2005. *The Art of Fieldwork*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Vuorinen, Kimmo 2005. Etnografia. Ovaska, S., Aula, A. & Majaranta, P. (toim.) *Käytettävyystutkimuksen menetelmät*. Tampereen yliopisto, Tietojenkäsittelytieteiden laitos B-2005-1, 63-78.